

УДК 373.2/3.016:82-93.09

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.98.4>

Н. О. Комарівська

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

К. А. Колеснік

докторка філософії, доцентка,
доцентка кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Н. Л. Франчук

кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

І. А. Стахова

докторка філософії, доцентка,
доцентка кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО Й МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто літературознавчі основи вивчення творів різних жанрів дітьми старшого дошкільного й молодшого шкільного віку. Автори торкаються проблеми процесу виховання грамотного читача. Вони зауважують, що ознайомлення з основними літературними жанрами, розвиток у дітей інтересу до вибору та читання книг, а також формування потреби в читанні сприятимуть накопиченню знань, які є доступними та надзвичайно важливими для їхнього віку.

Автори вважають, що художнє слово допомагає дітям отримувати життєву інформацію, яка викликає образи в уяві й створює емоційний стан, на основі якого формуються враження від прочитаного. Процес сприймання літературного твору є результатом складної внутрішньої діяльності людини, у якій беруть участь пам'ять, свідомість, фантазія та спогади, що надають процесу творчого характеру та сприяють розвитку чуттєвої сфери того, хто сприймає слово. Ці складові надають цьому процесу творчого забарвлення та сприяють розвитку емоційної сфери читача. Зроблено акцент на складових роботі над художнім твором в закладі дошкільної освіти та початкових класах (інформаційному, практичному, творчому, емоційно-оцінному).

У статті описано різні жанри літератури: казки, легенди, оповідання, загадки, прислів'я, вірші та пісні. Дошкільники та молодші школярі повинні розуміти, що будь-який літературний твір належить до одного з цих жанрів. Виразність художньої мови літературних творів ґрунтується на використанні тропів (слів або словосполучень, ужитих у переносному значенні).

Автори зазначають, що саме художні твори виступають унікальним засобом духовно-емоційного спілкування між людьми, а читання відкриває перед дітьми нові горизонти та збагачує їхній емоційний світ. Художні твори допомагають формувати емоційну стійкість, адже діти вчаться осмислювати та переживати різноманітні почуття, такі як радість, співчуття, смуток тощо. Наголошується на важливості розвитку інтересу до літератури та здатності до емоційного відгуку, що виникає під впливом глибоких переживань під час читання та аналізу художніх творів.

У процесі роботи з художніми творами важливо акцентувати увагу на взаємозв'язку між змістом твору та життєвим досвідом дитини, що дозволяє створити умови для осмислення прочитаного та його проєкції на реальні життєві ситуації. Художня література стає потужним інструментом не лише для розвитку мовлення, а й для виховання особистості та духовного збагачення кожної дитини.

Ключові слова: літературознавство, жанри літератури, діти старшого дошкільного віку, молодші школярі.

Постановка проблеми.

Література є основним видом мистецтва, що вивчається в закладах дошкільної освіти та школі протягом усього періоду навчання. Одним із найважливіших завдань ознайомлення з художньою літературою є розкриття сили слова й відчуття його смислових відтінків, адже через слово письменник передає емоції, переживання та думки героїв. Саме тому дітей потрібно навчати бачити, як ідейно-тематичний зміст твору втілений автором у його образній формі, як оформлено цей зміст і за допомогою яких художніх засобів він виражений: жанрові особливості, композиційна структура, спосіб викладу та образотворчі прийоми поетичної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Читання є однією з основних форм здобуття знань і важливим інструментом формування та виховання особистості. Художні твори різних жанрів мають значний потенціал для розвитку та виховання дітей, що підкреслюють такі дослідники, як О. Джежелей, Г. Коваль, В. Наumenко, Н. Світловська, Н. Скрипченко та ін. Твори мистецтва слугують особливим засобом духовно-емоційного спілкування між людьми, а процес читання збагачує емоційну сферу учнів, як відзначають Н. Волошина, І. Гудзик, М. Наумчук, О. Савченко та ін.

Дослідники та вчителі-практики, зокрема А. Богуш, Н. Вітковська, Н. Гавриш, Д. Джола, М. Лещенко, Н. Миропольська, В. Сухомлинський, А. Щербо та ін., підкреслюють важливість морально-естетичного виховання через художнє слово. Вони акцентують увагу на необхідності розвитку інтересу до літератури та емоційної реакції, що виникає внаслідок глибоких переживань під час читання та аналізу художніх творів.

Мета статті – дослідити й описати літературознавчі основи вивчення творів різних жанрів дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У закладах дошкільної освіти й загальної середньої освіти література виступає потужним інструментом виховного впливу, джерелом знань і життєвого досвіду, а також є незамінним помічником педагога в навчанні та вихованні дітей, організації їхнього дозвілля та формуванні особистості майбутнього громадянина. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що «художньо-мовленнєва компетентність – здатність відтворювати художньо-естетичні враження від сприйняття літературних і фольклорних творів засобами різних видів художньо-мовленнєвої діяльності, що засвідчує ціннісне ставлення дитини до художнього слова як культурного явища, друкованої чи електронної книжки, достатній для художньої комунікації рівень літературної обізнаності» [1, с. 20].

У Типовій освітній програмі в змістовій лінії «Читаємо» зазначено, що педагог повинен «фор-

мувати в учнів повноцінні навички читання, уміння самостійно вибирати й опрацьовувати літературні тексти різних видів, дитячі книжки, висловлювати своє ставлення до прочитаного, сприймати художній текст як засіб збагачення особистого емоційно-чуттєвого, соціального досвіду, користуватися раціональними прийомами пошуку потрібної інформації в різних джерелах, працювати з інформацією в різних форматах, застосовувати її в навчально-пізнавальних, комунікативних ситуаціях, практичному досвіді» [9, с. 6].

Літературні поняття, такі як сюжет, жанр, образ автора, не тільки доступні для розуміння дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку і не суперечать емоційному сприйняттю твору, але й відкривають дітям великі можливості для глибшого й усвідомленого пізнання літератури. Щоб дитина правильно зрозуміла художній твір, їй потрібно розібратися в його зовнішній та внутрішній структурах, освоїти певні прийоми аналізу художнього твору, що відповідають віковим можливостям. Ураховуючи основи літературознавства, педагог має сприяти емоційному сприйняттю твору, не знищуючи його природну цілісність.

Через художню мову, яка є формою мистецтва, читач учиться розуміти та оцінювати свої почуття, пояснювати їх. Художнє слово допомагає отримувати життєву інформацію, яка викликає образи в уяві й створює емоційний стан, на основі якого формуються враження від прочитаного. Таким чином, процес сприймання літературного твору є результатом складної внутрішньої діяльності людини, у якій беруть участь пам'ять, свідомість, фантазія та спогади, що надають процесу творчого характеру і сприяють розвитку чуттєвої сфери того, хто сприймає слово. Літературний твір, впливаючи на різні чуттєві зони читача через уявлення та асоціації, діє на його нервову систему, викликаючи емоційну реакцію, що залежить від емоційного ставлення читача до прочитаного, яке визначається станом, викликаним твором [8, с. 25].

Процес виховання грамотного читача має бути чітко спланованим і професійно організованим, а не стихійним. Це вимагає цілеспрямованого підходу до дитячого читання, уключаючи ознайомлення з основними літературними жанрами, формування в дітей інтересу до вибору та читання книг, а також виховання потреби в читанні, що, у свою чергу, сприятиме накопиченню необхідних знань у дошкільному та молодшому шкільному віці.

Сприймаючи художні твори, діти відкривають для себе книжковий світ, переживаючи події через емоції та почуття. Питання, як книга стає джерелом емоційних реакцій та певних почуттів, є предметом досліджень «рецептивної поетики», концепція якої була розроблена українським ученим В. Клоченком на основі праць О. Потебні та

І. Франка. Для виявлення емоційної оцінки творів дітьми важливо працювати над образністю художньої мови творів і над словом як засобом збагачення особистості, адже емоційна оцінка твору дитиною показує, наскільки вона навчилася використовувати набуті знання, уміння та навички для спілкування, як збагатилась її мова, і як розвиток словникового запасу сприяв розширенню спектру емоційних станів та почуттів. У результаті роботи над образністю художньої мови творів зростатиме рівень вихованості молодших школярів у процесі читання.

Для того, щоб дитина правильно зрозуміла твір, вона має опанувати в доступній для її віку формі основи аналізу художнього тексту, що допоможе досягнути як зовнішню, так і внутрішню структуру літературного твору. Аналіз художнього твору допомагає дітям з'ясувати, як автор поступово розгортає картини життя, визначати ключові епізоди, переказувати їх, установлювати причинно-наслідкові та часові зв'язки між подіями, а також характеризувати літературного героя, його вчинки та висловлювання.

Пропедевтична робота літературознавчого спрямування полягає в ознайомленні дітей з основними літературознавчими термінами в їх простому визначенні та найпростішій класифікації, спираючись на твори, що обрані для вивчення на заняттях або для самостійного читання вдома. Кожен вектор поступово збагачується, стає більш складним і трансформується відповідно до вікових особливостей дітей, забезпечуючи дотримання принципів сенситивності, послідовності та системності. Діти знайомляться з такими поняттями: епос (казка, легенда, міф, оповідання, повість); лірика (вірш, пісня); драма (п'єса); тропи (епітет, метафора, порівняння). У початковій школі учні повинні сприймати епос, лірику, драму як основні роди літератури. Молодші школярі мають зрозуміти, що будь-який літературний твір належить до одного з цих родів, вони дізнаються, що епічний твір – це, як правило, розповідь про події, де слово розповідає або інформує. У ліричному творі завжди відображено стан того, хто говорить, його переживання, почуття, думки. Драматичний твір створений для постановки на сцені, побудований у формі діалогу, що визначає основну комунікативну функцію слова у творі.

Особливої уваги необхідно надавати ознайомленню дітей з епітетами порівняннями, метафорами, адже часто діти зустрічаються з тропами в творах для читання й не усвідомлюють їх значення. Виразність художньої мови літературних творів базується на використанні слів або виразів, що вживаються в переносному значенні, слів, що підкреслюють особливі властивості людини, предмета або явища, тому ознайомлення дітей із тропами є необхідним.

І. Франко надавав особливого значення різноманітним жанрам усної народної творчості в роботі з дітьми. Він уважав, що дитячий фольклор сприяє розвитку літературно-творчих здібностей дітей, високо оцінював народну казку, яка містить поетичну мудрість, ідеали народу, його надії, думки, сподівання, прагнення, духовність, красу та велич. Особливість дитячого фольклору полягає в його виразному виховному напрямку, відповідності тем, образів та ідей віковим особливостям дітей, а також поєднанні словесного матеріалу з елементами гри та використанні звуконаслідування.

До складових частин народної творчості для дітей належать: твори, що перейшли з загального фольклорного фонду (наприклад, обрядові пісні, казки, загадки, прислів'я); поезія, створена дорослими спеціально для дітей (колискові пісні, пестушки, утішки, прислів'я, приказки, легенди, казки, скоромовки, небилиці); а також численні фольклорні зразки, створені самими дітьми (ігрові пісні, лічилки, дражнилки, скоромовки). Загадки, прислів'я, скоромовки інтегруються в заняття як допоміжний матеріал, урізноманітнюють методи навчання, упроваджуючи елементи гри, що є психологічно обґрунтованим для навчання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Ці жанри можуть бути використані як дидактичний матеріал для вдосконалення техніки читання та формування літературної вимови, вони є важливим засобом розвитку мовлення й мислення та ефективним інструментом виховання особистості.

Казка є одним із найважливіших жанрів літератури для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Вона виконує низку значущих функцій у формуванні особистості дитини, її моральних цінностей, світогляду та мовленнєвої культури. Казки відкривають дітям фантастичний світ, де можливе все: тварини розмовляють, герої перемагають зло, а чарівні предмети допомагають долати труднощі. Це стимулює уяву дітей, розвиває їхнє образне мислення, що є важливим для творчого розвитку. Читання та обговорення казок сприяє розвитку зв'язного мовлення, уміння висловлювати власні думки та емоції. Казкові сюжети часто розкривають взаємини між людьми, учать співчуття, дружби, взаємодопомоги. Через поведінку казкових героїв діти вчаться моделювати власну поведінку в соціумі.

Захопливий сюжет, доступна мова та яскраві персонажі казок сприяють формуванню інтересу до книги, що є основою для подальшого розвитку читацької культури. Її вплив охоплює емоційну, моральну, інтелектуальну та соціальну сфери дитячого життя, що робить її незамінною в літературній освіті дітей початкової школи.

Казка встановлює особливу близькість між учителем і учнями, сприяючи зміцненню автори-

тету педагога в очах дітей. Вона має стимулювати учнів до роздумів і відчуттів, навчити їх багатьом важливим речам [4, с. 58]. Через образи казки діти можуть зрозуміти складні людські взаємини. Те, що в казках часто добро перемагає зло, дає дітям моральне задоволення й виховує віру в силу добра.

На мовленнєвих заняттях та уроках літературного читання діти знайомляться з одним із епічних жанрів – оповіданням, яке засноване на певному випадку з життя або особливості людського характеру: «Під оповіданням в сучасному літературознавстві розуміють епічний твір, заснований на зображенні однієї події із життя героя. Однодійність вважається головною ознакою жанру оповідання» [4, с. 203].

У 3–4 класах учні знайомляться з повістю, яка має багато спільного з оповіданням. У цьому жанрі літератури розкриваються не лише доля героя, а й його взаємини з оточуючим світом. Якщо оповідання часто зосереджене на одному епізоді, то в повісті зображуються кілька подій, об'єднаних навколо головного персонажа.

Лірика – один з трьох основних родів літератури, де навколишня дійсність зображується через передачу почуттів, емоцій, настроїв ліричного героя чи автора. Особливістю ліричної поезії є те, що в ній людина виступає не лише як автор, але й як активний учасник естетичної системи твору. Для лірики важливо, щоб читач не тільки розумів прочитане, а й співпереживав з ним [3, с. 284]. Діти знайомляться з віршами, де слово особливо яскраво виражає свою естетичну функцію. Поезія звертається до почуттів і розуму людини, пробуджує уяву й фантазію. У поетичному творі важливі фізичний (звуковий) і семантичний (смысловий) аспекти слова, необхідні для створення художнього образу. Розуміння музики вірша полягає в здатності оцінити красу звукосполучень, ритміки та форми.

Ліричний жанр пісні, що має давнє походження, також є частиною вивчення художньої літератури для старших дошкільників та молодших школярів. Пісня – це вірш ліричного або ліро-епічного характеру, який відзначається мелодійністю та призначений для виконання [3, с. 297]. Її слова впливають на уяву особистості не лише через образи, але й через звукову форму та ритмічну організацію, що звертаються до слуху та серця, прямо впливаючи на почуття, подібно до музики. Пісня передається від покоління до покоління, зберігаючи найкраще з минулого, детально та всебічно відображаючи умови життя українського народу, його історію, звичаї, традиції, вірування та красу.

Під час аналізу художніх творів перед дітьми ставляться завдання не лише переказувати зміст прочитаних текстів, а й визначати основну думку твору, до якого жанру він належить, які мовні

засоби використовує автор, а також пояснювати значення окремих із них. Таким чином діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку навчаються звертати увагу не тільки на сюжет і моральні якості героїв, а й на мову твору, значення слів та образні вислови, що сприятиме зростанню естетичної реакції дітей на художнє слово.

Також важливо формувати в дітей навички використання діалогу, образних мовних висловів у спілкуванні, складання невеликих казок, оповідань і віршів за наданими початками, рядками чи словосполученнями тощо. Під час виконання таких завдань діти наближаються до слова, відкриваючи його значення, учаться виражати свої думки словами, збагачуючи свою лексику та емоційний досвід. Вони навчаються оцінювати найцікавіші моменти художнього твору та почуття, що виникають під його впливом, пояснювати, чому виникло саме таке почуття, яке їхнє ставлення до прочитаного. Після того, як діти розберуться в змісті твору та характерах його дійових осіб, важливо працювати над виразним читанням. Інтонація читця повинна відповідати характеру героя та ставленню автора до нього.

Дослідження літературознавчих основ вивчення творів різних жанрів дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку дозволило виокремити такі ключові положення: важливість жанрового розмаїття (ознайомлення дітей з літературними творами різних жанрів сприяє формуванню цілісного уявлення про літературний світ, розширенню їхнього емоційного, інтелектуального та морального досвіду); значення вікових особливостей (успішне засвоєння літературного матеріалу залежить від урахування вікових особливостей дітей. Старші дошкільники демонструють відкритість до казкових та ігрових сюжетів, тоді як молодші школярі здатні глибше аналізувати тексти, звертаючи увагу на моральні та соціальні аспекти); роль педагогічного керівництва (ефективність вивчення літератури залежить від активної участі вихователя або вчителя, який допомагає дітям розуміти зміст, структуру та ідейне наповнення творів, а також формує навички критичного мислення та емоційного співпереживання); комунікативна функція літератури (літературні твори слугують потужним інструментом для розвитку мовлення, формування вміння спілкуватися та висловлювати власні думки. Діалогічні форми в драматичних творах, оповідні структури в прозі та емоційна насиченість поезії сприяють багатосторонньому розвитку мовленнєвих здібностей дітей); інтеграція ігор та творчих завдань (для ефективного засвоєння літератури доцільно використовувати ігрові та творчі методи, які стимулюють уяву, активізують пізнавальну діяльність та сприяють глибшому зануренню в зміст творів); формування читацької культури (ознайомлення

з творами різних жанрів закладає основи для розвитку читацького смаку, естетичного сприйняття та культури читання, що є важливими компонентами загального розвитку особистості).

Висновки й пропозиції. Отже, вивчення різних жанрів літератури дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку є багатограним процесом, який вимагає комплексного підходу, що враховує жанрові особливості, вікові потреби та педагогічні завдання. Це сприяє не лише освітньому, а й духовному розвитку дітей, формуючи основи їхньої майбутньої особистості. Подальші перспективи роботи вбачаємо в розробці методичних рекомендацій для вчителів і вихователів щодо вивчення дітьми творів різних жанрів літератури.

Список використаної літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Наказ МОН України від 12.01.2021 № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція». URL: <http://surl.li/qjxo> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Волошина Г.П. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика у початковій школі: посібник для студентів та учителів початкових класів Умань, 2011. 126 с.
3. Галич О. Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник. 2-ге видання. Київ: Либідь, 2005. 488 с.
4. Коваль Г., Іванова Л., Суржук Т. Методика читання: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. 280 с.
5. Колеснік К., Лапшина І. Стимулювання у майбутніх педагогів інтересу до дитячої книги й читання. *Українська дитяча література: здобутки й перспективи розвитку: Збірник статей*. Упор. Лапшина І.М., Віннічук А.П. Вип. 5. Вінниця: ВДПУ, 2023. С. 7-12.
6. Комарівська Н.О., Колеснік К.А. Упровадження системи методичних прийомів формування морального виховання молодших школярів у процесі аналізу літературних творів на уроках позакласного читання. *Мова й література у вимірах сьогодення: мовознавчий та лінгводидактичний аспекти: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів (м. Чернігів, 21-22 лютого 2024 р.)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 181-184.
7. Миропольська Н. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: Автореф. дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2003. 36 с.
8. Руденко Л. Естетичне виховання учнів засобами слова. *Початкова школа*. 1996. №3. С. 25-28.
9. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1-2 клас. URL: <https://bit.ly/3FEpGeK>.

Komarivska N., Kolesnik K., Franchuk N., Stakhova I. Literary critical basis of the study of works of various genres by children of elderly preschool and younger school age

The article examines the literary foundations of studying works of various genres by children of senior preschool and junior school age. The authors touch upon the problem of the process of educating a literate reader. They note that familiarization with the main literary genres, the development of children's interest in choosing and reading books, as well as the formation of a need for reading will contribute to the accumulation of knowledge that is accessible and extremely important for their age. The authors believe that the literary word helps children receive vital information that evokes images in the imagination and creates an emotional state, on the basis of which impressions of what is read are formed. The process of perceiving a literary work is the result of a complex internal activity of a person, in which memory, consciousness, fantasy and memories participate, which give the process a creative character and contribute to the development of the sensory sphere of the one who perceives the word. These components give this process a creative coloring and contribute to the development of the emotional sphere of the reader. The emphasis is placed on the components of work on a work of art in a preschool educational institution and primary grades (informational, practical, creative, emotional-evaluative).

The article describes various genres of literature: fairy tales, legends, stories, riddles, proverbs, poems and songs. Preschoolers and younger schoolchildren should understand that any literary work belongs to one of these genres. The expressiveness of the artistic language of literary works is based on the use of tropes (words or phrases used in a figurative sense).

The authors note that it is works of art that act as a unique means of spiritual and emotional communication between people, and reading opens up new horizons for children and enriches their emotional world. Works of art help to form emotional stability, because children learn to comprehend and experience various feelings, such as joy, compassion, sadness, etc. The importance of developing interest in literature and the ability to respond emotionally, which arises under the influence of deep experiences during reading and analyzing works of art, is emphasized.

In the process of working with works of art, it is important to focus on the relationship between the content of the work and the child's life experience, which allows creating conditions for understanding what has been read and its projection onto real life situations. Fiction becomes a powerful tool not only for the development of speech, but also for the upbringing of the personality and spiritual enrichment of each child.

Key words: literary studies, genres of literature, children of senior preschool age, younger schoolchildren.